

ГЕОРГИ ДИМИТРОВ И ПРОГРЕСИВНАТА ФРЕНСКА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ

ВИОЛЕТА КУНЕВА

1. МАРИЗА ШУАЗИ И ФЛОРИМОНД БОНТ ЗА ГЕОРГИ ДИМИТРОВ (1933—1935)

През първата половина на 30-те години Мариза Шуази е била кореспондентка на парижкия вестник „Ентрансижан“ в Москва. В края на март 1934 г. тя се среща с Георги Димитров и пише очерка „Ce que m'a dit Dimitrov“¹. Този очерк е публикуван в съветската преса със съкращения, във формата на интервю, озаглавено „При Димитров“².

Не е безинтересно да се отбележи, че каквато и да е бъдещата съдба на този обширен материал по отношение на конкретния проблем за дълголетието, каквито и да са пътищата за привличането на различните по убеждение, ранг и талант френски творци в разработката на темата за Димитров, важното и несъмнено е, че този материал на М. Шуази безспорно има свое място в историческата летопис на прогресивната френска публицистика от 30-те години. За това свидетелствува известният съветски писател Л. В. Никулин, който според съвременниците си „притежава рядкото съчетание на публицистичен талант с богата ерудиция“³. В неговия архив, който се съхранява в ЦГАЛИ (Москва), открихме визитната картичка на Мариза Шуази с нейния адрес в Париж. Тази визитка е отделена от Л. В. Никулин в специален албум, където са подредени в хронологичен ред документи и снимки от по-важни срещи и по-значителни събития в живота на съветския писател. Самият той с мастило на визитката е отбелязал следното: „М. Ш. была в Москве зимой 1934 года и интервьюирала Димитрова.“⁴

В настоящата работа се проследява разработката на димитровската тема въз основа на пълния текст на очерка на М. Шуази, който се съхранява в ЦПА (София).

Прави впечатление, че подборът на М. Шуази не е случайно явление. Авторката е подчинила този подбор на материала на своите публицистични задачи, на идейно-тематичната насоченост на описваните факти, събития и герои, която цели най-вече вярно възпроизвеждане както на реалния исторически момент като цяло, така и на неговите компоненти, взети поотделно. Особено интересни за нас са онези моменти, които се отнасят до *портретната характеристика*

110. ¹ „Какво ми каза Димитров?“. Пълният текст се съхранява в ЦПА, ф. 146, оп. 3, а. е.

² Вечерния Москва, 24.IV.1934.

³ ЦГАЛИ, ф. 350, оп. 1, а. е. писмо Серебряковой Г. И. Никулину Л. В.

⁴ ЦГАЛИ, ф. 350, п. 1, ед. ар. 15, л. 93.

на Георги Димитров, а също така и тези, които разкриват личностното отношение към събитията, изявено в разказа на Димитров за тежките условия в Мюнхенския и Моабитския затвор. В този забележителен разказ са синтезирани негодуванието, предизвикано от насилието спрямо свободата на човешката личност, и горещите симпатии към отруденото човечество, към пролетариата, в едно хармонично съчетание със светлият призив за самоотвержена борба против кафвата чума, против фашизма.

Авторката осветлява лица и случай, показва сложните перипетии в една човешка съдба, очертава перспективата на бъдещето и кривата на печалното настояще преди всичко от позициите на един деен горкиевски хуманизъм. Така например в разказа се подчертава: „В затвора на берлинската полиция моята килия беше много тясна. Имаше място само за кушетката. Когато се преобърщах от една страна на друга, се боях да не се ударя в стената. Даваха ми една течност, която те кръстиха „кафе“ — разбира се, без захар — и още парче хляб. А вечер — обяд от боб, грах или каша. . .“

Или: „... на 3 април започна съдебното следствие. Тогава ми поставиха вериги на ръцете. Не ми дадоха никакви обяснения, защо беше направено това. И аз бях с тях, с тях до 31 август, и денем, и нощем, непрекъснато. . . често пъти веригите ме стягаха така силно, че ръцете ми отичаха. Вие не можете да си представите какво значи това за здравето и нервната система. Тези вериги, които постоянно дразнят ръцете, са по-ужасни от всички мъчения на Средновековието и инквизицията.“

В „Вечерния Москва“ придружава публикацията на Мариза Шуази с една кратка редакционна бележка, която е написана в суровия дух на онова тревожно време и доста красноречиво показва негативното отношение на редакцията към стремежа на авторката да заинтригува читателя чрез една по-жива портретна характеристика, която изобилствува и с чисто външни ефекти:

„Димитров? Спокоен гигант с *Бетховенови везди* под ясния триъгълник на *мрачните мускули*, със строгото чело на народния трибун, към което съвсем не подхожда *осветствената брадичка*, изразяваща едновременно с това и твърда воля. Всичко осветляват неговите очи. . . Как да Ви ги опиша? Отдалеч ти се струват тъмни като нощ. Отблизо тези сиво-синьо-зелени очи като че ли трептят от дълбоки рефлексии, но приближете се, и те ще Ви се покажат толкова ясни, като очи на дете. От цялото му същество се излъчва някакъв нежен магнетизъм, който странно Ви вълнува. . .“

Но трябва да отбележим, че постепенно постановката на въпроса става по-остро злободневна, стилът е по-ясен, а тонът не само категоричен, но и повече реалистичен, отколкото описателно-съзерцателен.

Мариза Шуази поставя характерния акцент не само върху героичното поведение на Георги Димитров по време на предварителното следствие и на Лайпцигския процес, но и върху неговата човешка обаятелност и справедливост, намиращи се в монолитно единство с революционната закалка и безпределната вяроност към делото на партията, станало символ на комунистическата правда: „Той, Димитров, нито за миг не повишава тон — нито когато говори за лошото отношение към него в затвора, нито когато изказва мнение за националсоциалистическите възгледи.“

Един внимателен поглед към авторския коментар на Шуази спрямо непосредствения разказ на Георги Димитров⁵ хвърля допълнителна светлина върху цялата ѝ душевност — нейните мисли, настроения и копнежи сякаш са приобщени към идеите и борбата на героя от Лайпциг. Вижда се, че Георги Димитров става не само сърце, ум и воля на всички честни хора в света, но и дава криле на инте-

⁵ ЦПА, ф. 146, оп. 3, а. е. 110, л. 29—30.

лигенцията и нейните творчески търсения, служи за укрепване на реалистичните и демократичните традиции в литературата, като утвърждава реализацията на гордата представа за пътищата, по които може да се запази и отстои достойнството на Човека с главна буква. Заслужава особено да се подчертае, че политическата защита на Димитров по време на процеса завалява душата на работническата класа и интелигенцията, тя е внушавала оптимизъм, събуждала е порив към разчупване на робските вериги, окриляла е борбата за освобождение. В духа на това разбиране за общото звучене на световното обществено мнение, което извиква широк резонанс и раздвижва дълбоко френската общественост, авторката има не само интересни наблюдения, но и схваща твърде ярко образа на човека-комунист, който убедено изповядва:

„Моята борба на съда би била по-малко ефективна, ако не беше тази симпатия и тази морална поддръжка, която аз чувствах около мен... Аз знаех, че общественото мнение е на моя страна...“

Или: „Аз много обичам френската интелигенция, която ме подкрепи по време на Лайпцигския процес.“

В този план авторката смята, че не е безинтересно да се конкретизира въпросът, който визира отношението на Георги Димитров към отделните представители на френската интелигенция и по-точно към Ромен Ролан. Тя отбелязва координатите на един жив интерес, на идейна близост и духовно родство чрез искрените признания на самия Георги Димитров в отговор на нейния въпрос за свалянето на веригите:

— Това се случи във връзка с писмото, което аз написах на Ромен Ролан. Аз му благодарих за неговите мъжествени речи в защита на моята невинност... В писмото аз написах, че се намирам 5 месеца в затвора с вериги на ръцете. Писмото беше предадено на председателя на Лайпцигския съд Бюнгер. След седмица ми съобщиха, че писмото ще бъде изпратено само ако аз променя една фраза за веригите: „Аз прекарах 5 месеца в затвора с вериги на ръцете, но днес те бяха свалени по решение на съда. Съдът действително нареди да бъдат свалени от мен веригите.“

Необходимо е в случая да се изтъкне, че интервюто на Мариза Шуази, което има очерков характер, открива и една важна страница от биографията и дейността на Георги Димитров в Москва през 1934 и 1935 г., а именно: неговото намерение да напише книга за процеса:

„Преди всичко аз искам да публикувам своите спомени за процеса. Аз чувствавам, че моят дълг на комунист и човек е да разкажа цялата истина... За съжаление, аз още не съм оздравял от преумората на процеса и пребиваването в затвора. Моята работа не свърши с такава бързина, с каквата аз бих поискал...“

Всичко изнесено дотук по повод интервюто на френската журналистка „Ce que m'a dit Dimitrov“ убедително говори за дълбоката осведоменост на автора за лица и събития, издава неговото отношение и определено ясната оценка на дейността на различните представители на господстващата политика в Германия през епохата на надигания се фашизъм, чиято агресивна същност е схваната точно и вярно от Мариза Шуази. Тя пише:

„Но именно Гьоринг символизира слабостта на националсоциалистическия режим. Когато в съда той бе обзет от истерична злоба и разкри картите си, стана ясно, че този човек в решаващия момент може да забрави способността да управлява своите нерви и може в такъв момент не само да подпали Райхстага, но и световна война.“

* * *

Изследванията, които продължихме, ни позволиха да включим в обсега на нашата работа и интервюто на френския публицист Флоримонд Бонт, публи

кувано във в. „Юманите“ от 8 март 1934 г. под заглавие „Le chalereur salut de Dimitrov aux combattants antifascistes de France“.⁶

Обхващайки най-общо очертаните явления, свързани с Лайпцигския процес, представляващ една по-голяма тема, от която тук Ф. Бонт докосва само няколко отделни аспекта, а именно: 1) спомени; 2) защитата; 3) една световна трибуна; 4) истината достигна до нас; 5) новини от Австрия; 6) трябва да освободим Телман и всичките затворници, ние забелязваме, че в творческия подход на френския автор доминира ярко изразеният стремеж към едно по-спокойно повествование, към реалистично пресъздаване на различните събития и явления. Този спокоен тон се налага и в портретната характеристика на отделните лица, съпричастни към процеса. В подкрепа бихме могли да приведем описания от Флоримонд Бонт портрет на Георги Димитров: „Димитров с победели слепоочия създава впечатление на замислен и спокоен човек, обзет от упоритата воля на умел стратег и тактик. . .“

Френският публицист разкрива и една важна страна от морално-етичния облик на Георги Димитров, за която се говори по-определено и конкретно: отношението на сина към майката. Авторът разказва: „За миг той се спря, дълбоко трогнат. Отгоре на вестникарската страница, отляво на заглавието, той видя портрета на своята стара майка, толкова смела независимо от бремето на годините и тежките грижи, които я притесняваха през последните дълги месеци.

— Мама!

Колко синовна обич беше вложена в тази кратка дума, произнесена с такава нежност!

— Ти ми достави голямо удоволствие. . . — та това е нашата „Юманите“.

От интервюто на френския публицист Ф. Бонт бихме могли да приведем и едно свидетелство в подкрепа на тезата за отзивчивостта на френския пролетариат към международната акция в защита на невинно обвинените затворници, а именно: спомените на самия Георги Димитров. В тях се говори не само за активното участие на френската общественост, но и за силата на това начинание от интернационален мащаб: „Аз чувствах цялата мощ на кампанията, която ръководеше Френската комунистическа партия, цялата непреодолима сила на антифашисткото движение и активното участие на честната част от хората на науката, литературата и изкуството.“

Въпросът за разглеждането на отношението на френския пролетариат към събитията от Лайпцигския процес е една по-голяма тема, от която тук докосваме само един аспект, и то предимно като проследяваме изнесените материали от френския публицист Ф. Бонт, които са конкретизирани чрез признанията на самия Георги Димитров. Характерно е, че тези искрени признания отбелязват тъкмо онази активна дейност на представителите на прогресивната френска интелигенция, която най-ярко доказва високата степен на подготвеност, за да откликне на всеки антифашистки призив за борба, свързана с историческия момент на изострящите се социални противоречия през 30-те години.

Към известното в този план Георги Димитров добавя, че „по време на процеса, когато се намирах в Моабитския затвор, съдът ми съобщи, че са ми изпратили писма и телеграми Ромен Ролан, Андре Жид и Анри Барбюс. . .“

По-нататък френският читател узнава от самия Димитров следните интересни подробности: „По време на процеса аз засипвах съда с искания за предоставянето на моята поща. . . , но моите нееднократни молби така си и оставаха недовлетворени.

Според фашисткия съд даже едно такова запознаване би представлявало сериозна опасност за реда.

⁶ „Пламенен привет на Димитров от антифашистките дейци на Франция“, ЦПА, ф. 146, оп. 3, а. е. 735, л. 49.

Истъчно лицемерие! Тези мотиви на фашистите бяха само едно празнословие. Прочитането на едно писмо — заплаха за затворническия ред! Тартюфина!⁷

От приведените в случая данни най-важното и съществено ни се струва това, че в едно велико съдружество се оказват писатели, художници, интелектуалци, които са обединени под знамето на една антифашистка борба в защита на Георги Димитров.

Към посочения по-горе широк обществен резонанс във Франция може да се прибавят и някои други факти от интересните спомени на Георги Димитров, които вървят по пресните следи на преживяното и изстраданото от него на процеса. Това ни дава възможност да изтъкнем тъкмо онова, което най-ярко откроява верните и точни наблюдения на героя от Лайпциг. Така например той подчертава: „От съобщенията на официалната преса на германския фашизъм, макар че те бяха тенденциозни и изопачаваха фактите, аз узнах с какъв подем френските работнически маси участвуват в борбата против фашизма в своята страна и как в разгара на битките е бил извоюван единният фронт.“

Важно значение има и едно друго твърдение на Георги Димитров, с което той определя съществената роля на активния, борческия патос на френския пролетариат в тактиката и стратегията на неговата политическа защита по време на процеса. Той пише:

„Смелото поведение на парижкия пролетариат и чудесният героизъм на австрийските работници... ми дадоха ярко доказателство за правилността на нашата позиция пред фашисткото правосъдие, а също така и на настъпателната линия за нападение, която сега се провежда от болшевиките по целия свят.“⁸

Фл. Бонт отделя малко по-специално внимание на този въпрос в раздела „Une tribune mondiale“ („Една световна трибуна“), където представата за тази решаваща морална подкрепа се допълни от затрогващата искреност в признанията на Георги Димитров:

„Аз знаех, че скамейката на подсъдимите може да се превърне — и действително се превърна — в световна трибуна, откъдето можеше да се даде нов, енергичен импулс на тази антифашистка вълна на негодуванието и която беше дълбоко окончателно да погребее под себе си чудовищната фашистка машинация с подпалването на Райхстага.“⁹

Авторът движи образа на Г. Димитров в един по-широк контекст от събития и характеристиката на героя от Лайпциг е дадена в развитие, в процес на постоянно обогатяване и разгръщане на неговите възможности, мечти и планове, създавайки по такъв начин по-силен усещане за атмосферата на описаното време.

В заключение можем да кажем, че творческата дейност на Мариза Шуази и Фл. Бонт подчертава усилията на френските публицисти от 30-те години да постигнат художествен синтез на века, действителността и времето. Използувани са официални документи от процеса, исторически справки, срещи, беседи и техни публицистични размисли за подвига на Г. Димитров. На този фон все по-ясно се откроява непрекъснатото увеличаване на „същностния обем“ на образа „отвътре“, неговата психологическа уплътненост и идейно-философска натовареност. Като постигат художествен синтез на характерологичните особености на личността и основните изисквания на обществото във времето, френските творци си осигуряват една реална възможност за по-нататъшно многопланово разкриване на диалектическата връзка „личност — общество“.

⁷ „Пламенен привет на Димитров от антифашистките дейци на Франция“, ЦПА, ф. 146, оп. 3, а. е. 735, л. 4.

⁸ Пак там, л. 7.

⁹ Пак там, л. 6.

2. ФРЕНСКАТА КУЛТУРНА ОБЩЕСТВЕННОСТ ЗА ГЕОРГИ ДИМИТРОВ (1980)

Едно внимателно вглеждане в непубликуваните спомени на отделни видни представители на френската културна общественост подсказва, че този внушителен образ на Г. Димитров е пресъздаден в съгласие с изискванията за вярност към реалната действителност, към историческата истина на 30-те години. Постигането на това убедително общочовешко звучене на индивидуалната съдба в нравствено-философското осмисляне на проблемите на епохата става възможно поради обстоятелството, че прогресивните културни дейци определят борбата на Г. Димитров като идейно водещо начало в характеристиката на неговата нравствена същност и в измеренията на огромната му обществено-политическа дейност. В този аспект заслужават особено внимание непубликуваните спомени на главния редактор на в. „Известия“ през 30-те години И. М. Гронский.¹⁰ В тях се отбелязва активното участие на съветските и френските публицисти в международната кампания в защита на Г. Димитров по време на Лайпщигския процес. Но като начало ние ще се спрем само на онази част от тях, която визира дейността на Жак Садул: „Той беше наш кореспондент в Париж през 30-те години. Тогава се намираше в разцвета на своите творчески сили. Бивш капитан от френската армия, френски поданик, но от руски произход, до революцията той изпълняваше официално функциите на военно аташе на Франция в царска Русия, но по време на революционните събития премина на страната на ВОСР. По този повод в Париж организираха съдебно следствие, обвинявайки го в държавна измяна — Садул не се изплаши, замина за Париж и се яви пред съда. В крайна сметка той си извоюва оправдателна присъда. По време на Лайпщигския процес той беше най-активният, най-енергичният наш кореспондент.“

Приведеното по-горе лично свидетелство на човек, който добре е познавал Ж. Садул, ни навежда на мисълта да търсим конкретните измерения на тази активна творческа дейност, на вътрешните връзки и дълбоките причини за неговата трайна ангажираност към темата за Георги Димитров. Известни, макар и косвени обяснения намираме в лаконичните спомени на неговия голям приятел от юношески години, френския писател от руски произход Владимир Познер, който участва като преводач в контрапроцеса, организиран в защита на Г. Димитров. В тези спомени, споделени при лична среща с автора на настоящата работа през 1980 г. в Париж, се загатва за ролята на прогресивно настроените семейства на Франсис Журден и Леон Муфинак в идейно-естетическото формиране на Ж. Садул:

— През 1933 г. присъствувах на контрапроцеса, който се провеждаше през октомври в Париж. Изпълнявах ролята на преводач на руски и френски на сестрата на Георги Димитров. Тогава и написах статията „J'accuse à la parole“, публикувана в сп. „Регард“ от октомври 1933 г. Статията се съпровожда със снимка, на която се виждат членовете на съда, известният публицист Габриел Пери и аз. По това време бях член на Асоциацията на революционните френски писатели, където възникна идеята за основаване на Агентство ИНПРЕС. Предложиха ми да бъда редактор на френския материал и в качеството си на такъв участвах в контрапроцеса в защита на Г. Димитров. Тогава се запознах с Михаил Колцов, който информираше съветските читатели за хода на процеса. С него се видях и в Москва през 1934 г., на I конгрес на съветските писатели, на който аз бях изпратен като член на френската делегация. Имам снимка с него на приема на чуждестранните делегации в московската квартира на Максим Горки. Познавах Горки от Соренто, където му гостувахме с жена ми през 1933 г.

¹⁰ Беседа и спомени на И. М. Гронски с В. Кунева, 11 юли 1979 г., Москва (подписани и заверени в ИМЛИ „М. Горки“, оригиналите са в личния архив на В. Кунева).

Бях в дружески отношения с Жак Садул, който по време на процеса изпращаше доста кореспонденции в съветската преса. Запознах се с него чрез приятелските семейства на Франсис Журден и Леон Муфинак.¹¹

Очевидно е, че тези спомени съдържат показателни подробности за активната гражданска позиция на френската общественост в международната кампания за защита на Георги Димитров. И по-конкретно, намираме данни за дейността на Жак Садул, който, за да привлече вниманието на широката читателска аудитория и да осигури колкото се може повече привърженици на своите идеи и своя справедлив протест против беззаконието на немския фашизъм, пише за отклика във Франция, за многохилядните митинги в Париж, за тайните на задкулиското следствие, за подозрителните обстоятелства на арестуването на тримата българи и др. Хуманната идея на Достоевски за защита на човека, който е притиснат до стената от несправедливите обстоятелства, се възприема като основно съдържание и главна цел на френския публицит, чиято съдба се докосва за момент до съдбата на Г. Димитров. В разглежданата връзка не е безинтересно да се отбележи, че публицистиката на Ж. Садул е важна като характеристика на неговата дейност, а също така разкрива и отношението на автора към личността и поведението на Димитров и накрая — усилията на Садул за привличането на общественото мнение в тази инициатива от международен мащаб. Важното и несъмненото е, че редица известни френски писатели са били привлечени в нейната реализация. Непубликуваните спомени на френския писател Пиер Параф,¹² записани от авторката при личната ѝ среща с него, подписани и заверени в посолството на НРБ в Париж, които ще изнесем тук, разкриват именно тази страна, която влиза в предмета на настоящата работа: „Не съм политик, а литератор, но смятам, че... Ромен Ролан, Анри Барбюс, Луи Арагон и други френски писатели изиграха определена роля в антифашистката кампания в защита на Димитров...“

В началото на 30-те години за нас, очевидците на развоя на Лайпцигската драма, Георги Димитров беше образец на истинска антифашистка борба. Затова и Ромен Ролан, и Анри Барбюс, които лично познавах като хора не само различни в интелектуално отношение, но и по характер, произхождение и темперамент, и двамата се възхищаваха от героичното поведение на Г. Димитров. И най-вече от неговата упорита съпротива в хода на целия процес. И за Анри Барбюс, и за Ромен Ролан Георги Димитров беше и си остана до края на живота им голямо име на голям човек. Човек с главна буква, както казваше Максим Горки. Въпреки немаловажният факт, че Р. Ролан беше много студен и разсъдъчен. Самият той се наричаше „риба на Рейн“ — независимо от буржоазния си произход той не обичаше светския живот, защото „стоеше здраво на земята“, както казват хората, които добре го познаваха. Докато Анри Барбюс, останал на три години без майка, със своя южен темперамент и артистична екзалтация на чувствата предпочиташе бохемския живот в Париж. Но след войната той е друг, различен и променен. В своя дневник от онова време той подчертава, че неговото желание е следното: „Борбата против войната да бъде последната борба.“ Тук има и една друга чудесна мисъл, която на мен особено много ми харесва, защото е много точна, ясна и образна, а именно: „Две войски, които се бият, това е една армия, която се самоубива.“ В този дневник откриваме и схемата на романа „Огънят“, който му донася наградата „Гонкур.“ Оттогава датира нашето познание, което се превърна в една вярна дружба. В резултат аз бях изпълнител на неговото завещание, удостоен с тази чест по негова собствена воля. Неговата къща в Омон ми беше предоставена от вдовицата на Барбюс и там аз създадох музей „Анри Бар-

¹¹ Лична среща и беседа с Вл. Познер на 24 септ. 1980 г., Париж.

¹² Лична среща и беседа с Пиер Параф, 30 септ. 1980 г., Париж. Част от тези спомени на П. Параф са публикувани от мен във в. „Литературен фронт“, 18 юни 1981 г. За първи път този текст се публикува понастоящем.

бюс“. След 1923 г. Барбюс, когато го приемат за член на ФКП, стана по-строг и по-социален в своето творчество. Започна да пътува по Европа, посети България, откъдето донесе книгата „Палачите“, и се обяви решително против белия терор. Оттам замина за Румъния и СССР. Запозна се с Ленин и Горки. За него Ленин казва, че той е „единственият писател, направил толкова много за революцията“. Според мен Барбюс беше много чувствителен към всяка несправедливост на земята и затова приемаше антифашистката борба за интернационален дълг. Затова и прояви такава активност в движението за защита на Димитров.

Той подкрепяше кампанията в защита на Димитров. Помня, че по това време имаше много митинги и протестни демонстрации в зала Ваграм, Луна-парк, Банлио, на площад „Републик“ и др. През лятото замина за Москва, разболя се и на 31 август 1935 г. умря в Москва. Последните му думи са били: „Да се направи всичко за обединението на нашите сили. . .“

За многопосочната дейност на Барбюс във връзка с процеса мога да потвърдя, че той беше много активен и смел. Споделял е с мен своето дълбоко възмущение от тази нагла провокация на немските фашисти.

За себе си мога да кажа, че също участвах в кампанията по защитата на Г. Димитров. По онова време бях редактор в радиото и за тази ми дейност бях изгонен от работа. Тогава започнахме да издаваме нелегален вестник, озаглавен „Лионски патриот“. Участвах в „Кларте“. . . Мой шеф в съпротивителното движение беше Жюстен Годар, журналист и политик, който по-късно стана шеф на дружеството „Франция — България“.

Лично познавах В. Коларов и сестрата на Г. Димитров, които участваха в кампанията по защитата на Димитров в Париж. През 1949 г. първи В. Коларов ме покани да посетя България, на която посветих две книги.“

С темата за Г. Димитров се ангажира и известният френски художник и немурен борец за мир Жан Ефел. Запознах се с него по друг повод, преди повече от пет години, в неговото просторно ателие, разположено в самото начало на ул. „Бонапарт“, и сега особено силно впечатление ми направи кристалната откровеност на твореца, неговото признание за онова въздействие, което са упражнили епохалните събития на века за собственото му идейно-естетическо формиране. Във връзка с това Жан Ефел разказва: „Започнах да рисувам по-системно и упорито през 1932 г., когато бях на около 25-годишна възраст, с твърдото намерение да успя в живота. Тогава създадох рисунки, които бяха насочени против фашизма, против Хитлеровата диктатура и против войната. Сътрудничих в либерални вестници и списания, като например „Мариана“, „Вандреди“, „Льо Канар еншение“ и др. В потвърждение мога да посоча рисунката, изобразяваща в карикатурен вид Хитлер, Гьоринг и Мусолини (9. IX. 1936 г.), рисунката, представяща Хитлер в ролята на бог (26. III. 1936 г.), и рисунката, представяща „изворите на неуспяващия фашизъм“ — световната трапеза, пред която седят Хитлер и Гьоринг с нож в ръка, за да отрежат цели държави (22. IX. 1937 г.).“

Жан Ефел твърде високо цени въздействието на кампанията от 30-те години за защита на Георги Димитров: „Мога да заявя, че бях очевиден на онези драматични и вълнуващи събития в защита на Димитров през 1934 г. У нас, във Франция, всички честни и свободомислещи французи не са се съмнявали, че подпалването на Райхстага е провокация на немските фашисти и че Ван дер Любе е подставено лице. Аз лично, а и всички французи се възхищаваме от героичното поведение, от куража на Георги Димитров. Правил съм няколко рисунки на темата за Лайпцигския процес. Например с такава проблематика е рисунката, изобразяваща обкръжания немски съдия и Ван дер Любе. Съдията си задава законния въпрос: „Но ако не го осъдим за подпалването на Райхстага, то тогава кого ще осъдим?“ Или друга една рисунка, на която е изобразен нацист в заплашителна поза, обърнат към подсъдимия Любе с въпроса: „Питат Ви дали сте виновен, а не дали

сте невинен?“ И накрая — рисунка, която представя немския съдия с пречупен кръст, който прави изявления, че „законите трябва да съдържат това, което ни е необходимо“.

На последния ми въпрос, дали е познавал други творци, участвували в кампанията по защита на Г. Димитров през първата половина на 30-те години, Жан Ефел отговори:

„Познавах добре Жак Садул, който отразяваше Лайпцигския процес в пресата. Беше най-добрият ми приятел. Честен и умен, с огромна ерудиция и завидна смелост. Умря рано, много млад, от рак. Погребан е в Пер-Лашез...“

Познавах и съветския журналист Михаил Колцов, брат на художника Борис Ефимов. В своето изкуство и двамата с нужната сериозност и правдивост разработиха темата за процеса и за големия син на българския народ Георги Димитров.¹³

Тези спомени засилват впечатлението, че освен документите доста убедително за отделните факти говорят и хората. Особено тези от тях, които са очевидци и участници в събитията, станали вече исторически.

В този аспект определен интерес представляват непубликуваните спомени на мадам Люс Ланжевен, въпреки че сега името ѝ не е сред най-известните и на шумели имена в световния печат. Тази скромна жена е стояла в сянка, въпреки че не е останала безучастна към съдбата на невинно обвинените от Лайпцигския процес 1933—1934 г. Затова си позволявам да приведа като пряко свидетелство една съществена част от нейните спомени, споделени в беседа при лична среща в Париж на 3 октомври 1980 г.:

„В началото на 30-те години името на Г. Димитров беше малко известно, но по-късно, по време на Лайпцигския процес, това име събуди общественото мнение във Франция. Особено за комунистите, за такива като нас, които бяхме възмутени от надигането на фашизма, от засилването на арестите и терора. Особена пропагандаторска роля изигра в. „Юманите“, който разкриваше машинациите на немците в хода на процеса. Запалването на Райхстага беше най-актуалното събитие на деня както за пресата, така и за комунистите. Тласък в активизацията на общественото мнение даде организирането и провеждането на контрапроцеса в Лондон.“

Моят съпруг взе активно участие в кампанията по защита на Димитров. Спомням си, че той говори на един митинг в зала Ваграм. Това беше такава спонтанна реакция на многохилядните народни маси, че просто учуди общественото мнение и пресата писа за това. За мен особено значение имаше денят, в който Г. Димитров за първи път говори на процеса, защото тогава той се прояви като силна личност, като герой. Именно след този ден настъпи оживление и засилване на протестните демонстрации в защита на Димитров и Телман. Тези манифестации имаха масов характер и те подтикваша пресата към по-активна дейност. Моят свекър също участвуваше в тази антифашистка кампания, като му бе възложена ръководната роля сред интелектуалците в Париж. Вълнението нарастваше до такава степен, че имаше оживени спорове между социалистите и комунистите, чиято цел беше една—да се защити и спаси Г. Димитров. Това движение в защита на Димитров циментира обединението между комунисти и социалисти. Това беше полагане на началото на народния фронт, който по-късно функционираше пълнокръвно и най-вече по време на немската окупация. Това беше твърде динамично време, което се е врязало в паметта ми с това, че именно през 1934 г. аз встъпих в редовете на ФКП. Аз произхождам от ляво настроена фамилия, която подкрепяше мероприятията на партията и четеше „Юманите“, но от 1934 г. започнах по-активно да се включа в партий-

¹³ Лична среща с Жан Ефел, 18 септ. 1980 г., Париж.

ната работа. Започнах да работя в документалния отдел на „Юманите“. Помня, че тогава получих по пощата анонимна пратка, в която имаше една папка с подредени материали, публикувани във френската преса и посветени на Лайпцигския процес. И тогава аз съставих пълно досие на Димитров, което сега се пази в архива на ЦК на КФП.“

С темата за Г. Димитров се ангажира и известният френски поет и публицист Жан Марсенак, който сподели в Париж (на 23 септ. 1980 г.) с автора на настоящата работа следното:

„В последните мои новели и есета, публикувани в „Юманите Диманш“, аз застъпвам тезата, че литературата трябва да изменя съществуването на човека, да въздейства революционно върху неговия начин на живот. Както произведенията на Пол Елюар и Неруда, които смятат, че всички хора, които искат да се разбират, трябва да говорят на един общ език, езика на общите идеи. Това важи и за големите български поетеси, които аз лично познавам и ценя като искрени приятели на френския народ и френската литература — Елисавета Багряна и Блага Димитрова.

Франция изпитва чувство на благодарност към големия син на българския народ Георги Димитров, който показва как се налагат идеите в света и как се променя световната история.

Ако разгъна моите спомени като младеж преди годините на световната война, може да се каже, че има малко имена у мен със значението на това на Димитров, въпреки че тогава Димитров не беше един от най-известните водачи на Интернационала. В същност аз си спомням съвсем ясно, като че ли това беше вчера, онзи ужасен ден, когато разбрахме за провокациите, на които се отдаде Хитлеровият фашизъм, насочвайки се против компартията на Германия. Тези провокации съдействаха още по-широко върху съзнанието на честните хора, за да останат и в тези условия демократи. Една от провокациите беше подпалването на Райхстага. Но трябва да кажем, че от змийския поглед на Хитлер беше хипнотизирана една значителна част от тази нещастна Германия. На нас, във Франция, много скоро ни се изясни, че признанията на нещастния луд Ван дер Любе нямаха друго значение, освен да позволят под видимостта на една легалност на фашистката власт да се използват най-легалните средства за достигането на своята цел — да преследват демократично настроените хора и най-вече комунистите. В този аспект най-добре разкриха тази тема в своето творчество Жан Ефел и Емил Грьонне, а също така Андре Вюрмсер и Луи Арагон.

Най-големият урок, който Г. Димитров даде на фашизма, е, че показва как и в най-лошия случай човек трябва да използва всички легални средства за борба до победен край. Фактически Г. Димитров е имал само една възможност — да говори. Ето защо това е най-чистият герой и затова към него не е съществувал култ към личността.

Когато разбрахме, че за подпалването на Райхстага са арестували трима българи: Попов, Танев и Димитров, протестите и солидарността във Франция бяха незабавни. Едновременно с това ние разбрахме, че това е опит да се хванат тези хора в една сатанинска клопка, от която трудно могат да се освободят, освен ако не проявят кураж, здрав дух и ясновидство. Твърде бързо Торглер се предаде. Попов и Танев бяха сподвижници на Димитров и те му предоставиха думата. Тази дума беше като слънчево изригване в хитлеристката нощ. В мрачната комедия на Лайпцигския процес гласът на Димитров се издигна и като светкавица блесна неумолимата и сурова истина. Това, което всички искаха да кажат, но все още не бяха казали, каза този човек; до този момент почти неизвестен, той стана говорител на всички. Това, с което веригата на властващите заплашваше експлоатираните, беше разкрито от Г. Димитров в борбата му с представителите на Хитлеровия фашизъм. И ние веднага го разбрахме, защото това бяха думите

на истината, която можеше да разобличи (което значи отчасти и да победи) фашистките лъжи.

Всичко това при мен не е романтизъм. Аз приемах, както и всички, борбата на Димитров на процеса с Гьоринг като борба между доброто и злото, за една истинска схватка между кавалера на светлината и кавалера на мрака. Бруталността, цинизмът и ужасът на Гьоринг не можаха нищо да направят срещу закаления болашевик.

Първата заслуга на Г. Димитров е, че той показва на хората от моята генерация не само във Франция, но и в целия свят, че правото беше на нашата страна. Но той ни научи и на нещо друго, а именно: „Лайпцигският процес беше единствен не само защото ми показва един герой на прозорливостта, но и защото един човек ни научи, че срещу фашизма не трябва само да се отговаря на „удара с удар“, но също да се използват всички легални средства за борба с фашизма. Този урок е абсолютно безпристрастен и неизменяем до ден днешен. Този урок ни научи, че не трябва да се защитаваме срещу фашизма, а трябва да се борим с него чрез използване на собствените му средства и също така използвайки един интелигентен начин да се даде на делата една легалност, която му оставя възможността да съществува.

Аз мисля, че днес целият свят притежава борци, които заслужава да знаят как да използват всички законни източници на политическа защита.

Дойде присъдата на Димитров, Попов и Танев. В този момент тяхното поведение и съдба бяха пример на едно многозначително по своята важност събитие — те бяха спасени от пролетарската солидарност в света. Това беше също един голям урок и едно голямо окуражаване в борбите, които ние водехме тогава в тяхна защита, за тяхното спасяване. Освен това бъдещето показа, че СССР не изоставя борците за свобода. Конкретно: дипломатическата акция на СССР — даването на съветско гражданство на тримата българи — беше пример за нас и това е причината, която ги изтръгна от затвора и от смъртната заплаха на фашистите в Германия.

Спомням си дните, когато тримата заминаха за Москва, свободни и победители, първите победители в тази борба, която беше започнала между фашизма и неговите противници. И ето Георги Димитров в Москва. Там той не бе само функционер с голямо значение за Коминтерна, но той стана и негов генерален секретар. Неговата роля беше и си остана неизмерима. . .

Бях отдавна в България, но когато отидох в София, посетих мавзолея на Г. Димитров, сърцето на България. Аз гледах неговото лице, толкова красиво, сякаш смъртта не беше взела надмощие над него. Това, пред което се преклоних, не беше само респектиращият вид на човека, комуто светът и историята са много задължени, но това беше вечното лице на надеждата, която е и моя, която е и на народите, една надежда, за която ние знаем, че колкото и трудности да има, тя един ден ще се реализира. Този ден може да бъде близък или далечен, но този ден е неизбежен. Аз считам Георги Димитров за най-сигурен гарант за бъдещето на свободата, на социалната справедливост. С една дума, на хуманизма.“

В основата на творческите търсения на значителна част от прогресивната френска интелигенция е лично преживяното, откъдето води своето начало и една от най-характерните черти на художествения метод в тяхната практика — пределната близост до факта. Несъмнено е неподправеното присъствие на един определен стремеж — да се синтезира творчески сложното и противоречиво време на 30-те години, значително с големи исторически събития, част от които се преплитат с личната съдба на великия син на българския народ — Георги Димитров.